

Paulina Rosalska

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

Elipsa

W literaturze lingwistycznej, w której podejmowany jest problem elipsy, można wyróżnić dwa skrajnie różne podejścia do tego zagadnienia. Pierwsze zakłada, że elipsa to brak jakiegoś elementu w zdaniu powodujący zaburzenie w jego strukturze składniowej, że stanowi ona naturalny mechanizm językowy i jest (podobnie jak anafora) ważnym wykładnikiem spójności tekstu; zgodnie z drugim podejściem zjawisko elipsy w ogóle nie istnieje.

1. Rodzaje elipsy

Badacze języka podejmowali próby wyodrębniania różnych rodzajów elipsy w oparciu o różnorodne kryteria. Tradycyjnym sposobem porządkowania opisu zjawisk interpretowanych jako brak jakiegoś składnika zdania jest podział takich zdań ze względu na rodzaj składnika, którego brakuje. W takim ujęciu można mówić o elipsie orzeczenia, np. *Ojciec dał Zosi cukierki, a Józiowi dał ciastka.* (Klemensiewicz 1937: 116, cyt. za Zarębina 1967: 105), podmiotu, np. *Co robi ojciec? – Śpi.* (Klemensiewicz 1937: 116, cyt. za Zarębina 1967: 105), okolicznika, np. *Przyszedł w porę, choć nie całkiem /w porę/.* (Klemensiewicz 1937: 189, cyt. za Zarębina 1967: 106) czy przydawki, np. *człowiek wielkiego umysłu i /wielkiego/ serca* (Zarębina 1967: 106). W starszych gramatykach brakujące elementy zdania interpretowane obecnie jako elipsa opisywane są zwykle za pomocą etykiet takich jak *podmiot domyślny*, *równoważnik zdania* i innych.

Ze względu na możliwość pominięcia elementu zdania dającego się zrekonstruować dzięki wystąpieniu tego zdania w określonym kontekście językowym lub sytuacyjnym wyróżnia się elipsę kontekstową i elipsę sytuacyjną (konsytuacyjną) (por. np. Jarosz 1986; Karolak 1995: 133). W wypadku **elipsy kontekstowej** wyrażenie wyelidowane dane jest explicite w bezpośrednim kontekście (zwykle w zdaniu poprzedzającym, również w obrębie zdania złożonego), jak np. *Ewa śpi, a Marysia nie (śpi).* (Grochowski 1976a: 135), *A: Jak Ci się ona podoba? B: (Ona jest) Bardzo miła.* (Jarosz 1986: 40). W wypadku **elipsy sytuacyjnej** wyelidowane wyrażenie daje się zrekonstruować na podstawie faktów pozajęzykowych

towarzyszących eliptycznemu wypowiedzeniu, por. *Coś jeszcze? (pokazać, dać, podać, życzy sobie pani)* (Jarosz 1986: 40).

Elipsa tradycyjnie opisywana jest jako brak konotowanego członu zdania ujawniony w jego strukturze formalnej. W takim ujęciu jest więc zjawiskiem przynależnym składni. Obok **elipsy składniowej** niektórzy badacze wyróżniają jednak także elipsę realizującą się na innych poziomach systemu językowego; w językoznawstwie polskim opisuje się najczęściej elipsę semantyczną i pragmatyczną, przy czym ich definicje nie zawsze są ze sobą spójne; por. też zestawienie stanowisk dotyczących elipsy realizowanej na płaszczyźnie suprasegmentalnej, fonologicznej i morfologicznej dokonane przez Marię Zarebinę (Zarebina 1967: 103–104). **Elipsa semantyczna** definiowana jest jako zjawisko wykrywalne „na podstawie relatywizacji tekstu badanego do modelu jego struktury treści” (Grochowski 1976a: 124), „polegające na braku wystarczającej informacji myślowej do pełnej interpretacji wypowiedzenia, niezależnie od tego, czy składniowo stanowi ono zdanie pełne” (Jarosz 1986: 39–40), ale również jako „obligatoryjny brak wykładników niektórych komponentów treści w ramach danej struktury formalnej” (Karolak 1995: 133). Wykrycie **elipsy pragmatycznej** możliwe jest na podstawie „relatywizacji tekstu badanego do jego warunków użycia (sytuacji komunikatywnej)” (Grochowski 1976a: 124). Elipsę semantyczną w dwóch różnych rozumieniach ilustrują zdania takie jak *Kowalski zastępuje na szacunek*. – zdanie to realizuje pełną strukturę syntaktyczną, ale na płaszczyźnie treści wyrażenie *na szacunek* reprezentuje nie obiekt, tylko zredukowane wyrażenie predykatywne (Grochowski 1976a: 128), oraz *Ujrzeć znaczy uwierzyć*. – nie ma możliwości uzupełnienia brakujących elementów zdania bez przebudowy jego struktury formalnej (Karolak 1995: 133). Elipsa pragmatyczna może być interpretowana jako zastąpienie jakiegoś elementu zdania kodem niewerbalnym, takim jak gest czy mimika (Ampel 1978: 78). Powyższy podział można uzupełnić o rozróżnienie elipsy zupełnej i niezupełnej – **elipsa zupełna** to całkowity brak formalnego wykładnika jakiejś treści skutkujący zaburzeniem syntaktycznym, **elipsa niezupełna** to rodzaj elipsy pragmatycznej uwarunkowanej pojawieniem się w zdaniu elementu deiktycznego; takie zdanie realizuje pełną strukturę syntaktyczną, jednak nie jest zupełnie treściowo (Ampel 1978: 179).

Aby móc stwierdzić eliptyczność danego wypowiedzenia, konieczne jest wskazanie elementu, który w tym wypowiedzeniu został pominięty. Operacja uzupełniania wypowiedzeń o pominięte wykładniki formalne realizowanej w wypowiedzeniu struktury treści to **interpolacja**. Podstawowym warunkiem prawidłowo przeprowadzonej interpolacji jest zachowanie tożsamości semantycznej między wypowiedzeniem z elipsą i wypowiedzeniem będącym efektem interpolacji. Nie może ona zatem polegać na rekonstrukcji sensu wypowiedzenia eliptycznego na podstawie wiedzy o świecie niezależnej od kontekstu językowego i/lub sytuacyjnego, w jakim dane wypowiedzenie zaistniało (Bogusławski 1963: 124). Zastosowanie interpolacji ilustrują zdania takie jak *Jan siedział na wprost Marii, Piotr obok*. i *Jan siedział na wprost Marii, Piotr obok niej*. (Grochowski 1976a: 127). W pracach podejmujących zagadnienia elipsy i interpolacji podkreśla się, że interpolacji nie należy utożsamiać z **eksplikacją**, która służy do rozczłonkowania złożonych semantycznie elementów wypowiedzeń na elementy prostsze semantycznie (por. np. Grochowski 1976a: 129; Karolak 1995: 230). Obie procedury mają pewne cechy wspólne: 1. polegają na przekształcaniu struktur o mniejszym stopniu rozczłonkowania w struktury bardziej rozczłonkowane (Grochowski 1976a: 130); 2. ich

rezultatem jest wypowiedzenie tożsamy semantycznie z wypowiedzeniem wyjściowym; 3. są procedurami analitycznymi (Grochowski 1976a: 130), zatem ich celem nadrzędnym nie jest tworzenie wypowiedzeń naturalnych, ale odtwarzanie realizowanych w wypowiedzeniach naturalnych pełnych struktur formalnych i semantycznych. Różnice między interpolacją i eksplikacją dotyczą ich celu (rekonstrukcja wyelidowanych elementów wypowiedzenia vs. pełne wyjaśnienie treści wypowiedzenia), rezultatu (zdania empiryczne lub zbliżone do empirycznych vs. zdania zbudowane z wyrażen elementarnych, nienaturalne, często trudne w odbiorze), hierarchii (interpolacja musi poprzedzać eksplikację) i zakresu stosowalności (możliwość zastosowania tylko do tekstów eliptycznych vs. możliwość zastosowania do każdego tekstu) (Grochowski 1976a: 130).

Różne są stanowiska językoznawców w kwestii wypowiedzeń, w których w strukturze formalnoskładniowej brakuje wykładników elementów realizowanych w strukturze semantycznej ze względu na działanie określonych reguł gramatycznych. Chodzi np. o zdania z konstrukcjami bezosobowymi, np. *Wczoraj go napadnięto*. (Grochowski 1976a: 123), z bezokolicznikiem, np. *Piotr chce wyjechać*. (Karolak 1995: 132), czy oparte na czasowniku w formie terażniejszej w znaczeniu nieaktualnym, np. *Maria szyje*. (Grochowski 1976c: 46). Wypowiedzenia tego typu nie podlegają interpolacji, a wszelkie próby uzupełnienia niewypełnionych elementów realizowanych na płaszczyźnie treści skutkują koniecznością całkowitej przebudowy struktury formalnej. Z jednej strony można je traktować jako teksty rejestrujące elipsę obligatoryjną (por. np. Grochowski 1976a: 122–123), z drugiej można uznać je za konstrukcje nieeliptyczne (por. np. Karolak 1995: 132–133). To drugie podejście pozwala na odróżnienie elipsy od kondensacji rozumianej jako obligatoryjne niewypełnienie powierzchniowe pozycji przewidzianych w modelu semantycznym (Karolak 1995: 132).

2. Argumenty na rzecz nieistnienia zjawiska elipsy

Tezę o nieistnieniu zjawiska elipsy postawił w językoznawstwie polskim Maciej Grochowski (Grochowski 1976b, 1978, 1984). Zauważa on, że terminu *elipsa* w literaturze lingwistycznej używa się niespójnie, w odniesieniu do różnorodnych zjawisk, a przy tym przyjęło się traktować zakres jego odniesienia jako oczywisty i intuicyjny, choć w rzeczywistości taki nie jest (Grochowski 1978: 73).

Zgodnie z tezą Grochowskiego elipsy nie należy rozpatrywać jako własności jednostkowego zdania czy tekstu, jest ona relacją pomiędzy dwoma tekstami. Możliwość orzekania o hipotetycznym braku jakiegoś elementu w danym tekście jest uwarunkowana istnieniem innego tekstu, w którym ten brak nie występuje. Relacja pomiędzy tymi tekstami opiera się na dwóch własnościach: 1. tożsamości semantycznej obu tekstów i 2. niejednakowej budowie (różnej długości) obu tekstów (Grochowski 1976a: 123, 135, 1976b: 67, 1978: 80, 1984: 262). Autor podważa jednak zasadność interpolacji jako metody analizy zjawisk interpretowanych jako elipsa. Zauważa on, że „możliwość odniesienia zdania eliptycznego do równoznacznego z nim nieeliptycznego istnieje tylko wówczas, gdy wyrażenie wyelidowane jest w rzeczywistości dane explicite w kontekście”, jak to ma miejsce np. w zdaniach *Jan pali, a Piotr nie. czy Matka usmażyła naleśniki. Nigdy takich smacznych nie jadłem.*, a traktowanie takich zdań jako eliptycznych uważa za nerelevantne (Grochowski 1976c: 68). Natomiast

wszelkie próby interpolacji zdań takich jak *Jan poprosił ojca o pieniądze. czy Matka boi się o syna.* są skazane na niepowodzenie, ponieważ: 1. nie ma obiektywnych podstaw do wskazania, jakich konkretnie elementów brakuje w tych zdaniach (np. *Jan poprosił ojca o to, żeby mu ?dał?pożyczył?przysłał pieniądze.*); 2. jakiegokolwiek uzupełnienia zdania wyjściowego doprowadzi do powstania zdania różnego od niego semantycznie. Ponadto, w celu wskazania elipsy zestawiać należy tylko zdania empiryczne, naturalne, takie, które mogłyby zostać wypowiedziane w autentycznej sytuacji komunikacyjnej. Często jednak zdania będące efektem interpolacji nie mają tej cechy (por. np. *Jan przyjechał autobusem, Piotr tramwajem, Adam samochodem, a Wojtek na hulajnodze.* i *Jan przyjechał autobusem, Piotr przyjechał tramwajem, Adam przyjechał samochodem, a Wojtek przyjechał na hulajnodze.*) (Grochowski 1984: 267). Argumentacja Grochowskiego za nieistnieniem w języku zjawiska elipsy została podważona przez Ireneusza Bobrowskiego (1993: 91–120).

→ TERESA AMPEL

Literatura

- Ampel, T. 1978. „Elipsa i powtórzenie w żywej mowie”. W *Studia nad składnią polszczyzny mówionej. Księga referatów konferencji poświęconej składni i metodologii badań języka mówionego (Lublin 6–9 X 1975)*, red. T. Skubalanka. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 177–182.
- Bednarczuk, L. 2002. „Elipsa a spójność tekstu”. W *Składnia, stylistyka, struktura tekstu*, red. M. Krauz, i K. Ożóg. Rzeszów: Wydawnictwo UR, 42–45.
- Bobrowski, I. 1993. *Językoznawstwo racjonalne. Z zagadnień teorii językoznawczej i metodologii opisów gramatycznych*. Kraków: IJP PAN.
- Boniecka, B. 1973. „Elipsa a równoważnik zdania (oznajmienie)”. *Annales UMCS. Sectio F, Nauki Filozoficzne i Humanistyczne* 28: 329–353.
- Bogusławski, A. 1963. „O interpolacji”. *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego* 22: 121–130.
- Fellerer, J. 2003. „Zagadnienia struktury eliptycznej w języku polskim”. W *Język. Literatura. Dydaktyka*, red. J. Opoka, i A. Oskiera, t. 1. Łódź: WSHE, 31–45.
- Grochowski, M. 1976a. „O pojęciu elipsy”. *Pamiętnik Literacki* 67(1): 121–136.
- Grochowski, M. 1976b. „Elipsa, kondensacja a interpretacja semantyczna”. *Sborník Prací Filosofické Fakulty Brněnské University A* 24: 67–71.
- Grochowski, M. 1976c. „O wpływie elipsy argumentu na znaczenie form czasu teraźniejszego”. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej* 15: 43–48.
- Grochowski, M. 1978. „Czy zjawisko elipsy istnieje?”. W *Tekst. Język. Poetyka. Zbiór studiów*, red. M.R. Mayenowa. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 73–85.
- Grochowski, M. 1979. „O tzw. kondensacji (na przykładzie niektórych polskich konstrukcji wyrażających cel)”. W *Реферати од X заседание на Меѓународната комисија за изучување на граматичката структура на словенските литературни јазици*, red. B. Vidoeski, B. Koneski, i B. Korubin. Skopje: MANU, 159–164.
- Grochowski, M. 1984. „Problem elipsy z punktu widzenia reguł generowania zdań”. *Makedonski Jazik* 35: 261–269.
- Jarosz, H. 1986. „Elipsa w języku mówionym”. *Język Polski* 66(1–2): 39–46.

- Karolak, S. 1968. „Interpolacja, interpretacja a analiza semantyczna”. *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego* 26: 39–151.
- Karolak, S. 1995a. „Elipsa”. W *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, red. K. Polański. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 132–133.
- Karolak, S. 1995b. „Interpolacja”. W *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, red. K. Polański. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 230.
- Klemensiewicz, Z. 1937. *Składnia opisowa współczesnej polszczyzny kulturalnej*. Kraków: PAU.
- Moroz, A. 2002. *Strukturalna charakterystyka konstrukcji składniowych zawierających składnik zerowy*. Toruń: Wydawnictwo UMK.
- Orzechowska, H. 1962. „Zdania eliptyczne w języku słoweńskim”. *Slavia* 31: 524–536.
- Pospiszylowa, A. 1973a. „Elipsa orzeczenia wyrażonego czasownikiem o pełnej wartości leksykalnej”. *Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego* 35. *Prace Językoznawcze* 2: 97–114.
- Pospiszylowa, A. 1973b. „Uwagi o wypowiedzeniach z elipsą osobowej formy czasownika «być» w dialektach polskich”. *Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie* 47. *Prace Językoznawcze* 2: 131–140.
- Pustkowski, H. 1968. „Z zagadnień elipsy”. W *Z Polskich Studiów Slawistycznych. Językoznawstwo*. Warszawa: PAN, 153–156.
- Saloni, Z. 1974. „O możliwościach elipsy określenia czasownika w polskim tekście wielozdaniowym”. W *Tekst i język. Problemy semantyczne*, red. M.R. Mayenowa. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 73–84.
- Szkudlarek, E. 1999. „Kontekstowa elipsa akomodowanych jednostronnie uzupełnień predykatu”. *Acta Universitatis Lodzianensis Folia Linguistica* 38: 89–96.
- Świdziński, M. 1986. „Elipsa w gramatyce formalnej współczesnej polszczyzny pisanej”. *Prace Filologiczne* 33: 357–364.
- Wiśniewski, M. 1994. *Strukturalna charakterystyka polskich wypowiedzeń niezdaniowych*. Toruń: Wydawnictwo UMK.
- Zarębina, M. 1967. „Elipsa a konotacja”. *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego* 25: 103–121.
- Zarębina, M. 1970. „Nowe zastosowania elipsy (Z zagadnień współczesnego języka)”. *Język Polski* 3: 194–202.